Documento descargado de http://www.apunts.org el 25/01/2011. Copia para uso personal, se prohíbe la transmisión de este documento por cualquier medio o formato.

Una demostració de poder: la caça en les miniatures medievals

Pol Serrahima Balius

El concepte actual d'esport és estrany a la ment de l'home medieval. No existeix una clara concepció del desenvolupament del propi cos a través de l'exercici físic. Això no vol dir que durant els segles de l'Edat Mitjana no s'exercissin pràctiques que avui en dia considerem esportives; la diferència és que aleshores tenien tota una altra mena de connotacions. A les corts s'hi feien torneigs o es jugava a escacs, hi havia tota una sèrie d'activitats que avui són o serien esports, però que aleshores eren, sobretot, definitòries d'una classe social.

Entre aquestes activitats, una de les més importants, si no la que més, era la caça. S'ha dit que tenia la funció d'acabar d'omplir la taula noble, però estudis recents han demostrat que no. També s'ha explicat la seva importància dient que servia com a preparació per a la guerra. Possiblement això tampoc sigui veritat: és innegable que els caçadors s'exercitaven, però per a ells el més important era poder demostrar que estaven en disposició social i econòmica de caçar.

I és que aquesta activitat era clarament aristocràtica. Per practicar-la, per exemple, els senyors impediren l'accés dels vilans –és a dir, aquells que no eren nobles– a molts boscos d'Europa, i en ocasions això provocà conflictes greus. ¿Per què arribar al punt d'excitar fins a tal extrem el ressentiment social, si no pel gran valor simbòlic que tenia pels nobles el poder caçar? Per descomptat, els homes pobres també caçaven per alimentar-se, però aquesta pràctica es realitzava amb trampes, sense espectacle, i no captava l'atenció dels artistes i tractadistes medievals. La caça que interessava, i la que apareix a les miniatures de què parlarem, és la que practicaven els nobles. Aquí volem mostrar alguns exemples de com la caça fou representada als còdexs medievals, és a dir, en els llibres manuscrits de format modern (pàgines unides pel llom, per oposició als rotlles).

Abans, però, haurem d'explicar que la caça es dividia en dues modalitats. La primera és la *chasse à courre,* en què es cacen animals al bosc, des de cérvols fins a llebres. Per a ella són imprescindibles els gossos, i consisteix en espantar la presa amb sorolls, seguir-li el rastre mentre s'escapa, acostar-s'hi i llançar els cans contra ella. Bé quan l'animal arribi a un punt on es tanqui el camí, bé abans si es cansa, es girarà per enfrontar-se als seus perseguidors: aleshores els gossos se li abraonen al damunt i el caçador ajuda a acabar la presa.

En un principi, en aquesta caça era molt important la força física del propi caçador. Amb el temps, però, s'anaren

Documento descargado de http://www.apunts.org el 25/01/2011. Copia para uso personal, se prohíbe la transmisión de este documento por cualquier medio o formato.

desenvolupant diversos sistemes de xarxes i parapets que servien per desviar l'animal per dintre del bosc fins portar-lo al lloc on els gossos el mataven en un combat cos a cos. També s'hi anaren afegint assistents que participaven amb ballestes, seguint el rastre o duent els gossos. Arribà un punt, de fet, en què el senyor que organitzava la cacera amb prou feines havia de fer més que seguir l'espectacle dels cans perseguint la presa dintre d'un circuit marcat dissimuladament.

L'altra mena de caça, molt més tranquil·la, és la *chasse au vol,* la cetreria. D'origen oriental, va ser coneguda a Europa des dels segles V i VI. Amb tot, va ser sobretot el contacte amb la cultura musulmana a partir de les Croades i de les lluites a Sicília als segles XI i XII que va acabar de convertir-la en un dels esbargiments preferits de la noblesa. Esdevingué un joc la importància del qual arribava al punt que, per exemple, en el *Llibre dels feyts* de Jaume I (mitjan segle XIII), es descriu com el rei ha d'intervenir per evitar una greu baralla entre dos nobles per la possessió d'un astor (capítol 20).

Aquesta caça es practicava en camps de conreu, era estàtica i consistia en sostenir un falcó al puny fins, en el moment adequat, deixar-lo anar per tal que abatés algun ocell que passava volant sobre el camp. Els gossos també hi eren necessaris, però en aquest cas només per anar a recollir la víctima de l'atac. En aquest exercici podien participar-hi fins i tot les dames.

Tant la tècnica com la cura dels ocells eren molt complicades i requerien l'assistència de servents i experts falconers. Per aquesta raó i perquè tot el necessari per a l'activitat (el falcó, els guants, la caputxa, etc.) era caríssim, aquesta esdevenia una mostra esclatant de la noblesa i la riquesa dels participants.

Figura 1 Una de les primeres representacions d'un noble amb un falcó a la mà. Fragment del tapís de Bayeux, ca. 1070.

Figura 2 Caça del senglar en el calendari carolingi de Salzburg, de 818 (Biblioteca Estatal de Baviera, Múnic, clm. 210).

En ser una forma d'oci totalment lligada a l'aristocràcia, doncs, l'aparició de la caça en les il·lustracions de còdexs es produeix, principalment, a partir de finals del segle XIII. Abans, l'havíem vist en altres representacions, com per exemple el propi tapís de Bayeux, però en els llibres la seva presència a Occident és molt reduïda, essent-ne uns dels pocs exemples alguns calendaris carolingis (figs. 1 i 2).

I és que, fins aquell moment, tota la producció llibrària a Europa havia corregut a càrrec d'eclesiàstics, i aquests estaven més interessats en dibuixar fragments bíblics i hagiogràfics que no pas

Documento descargado de http://www.apunts.org el 25/01/2011. Copia para uso personal, se prohíbe la transmisión de este documento por cualquier medio o formato.

Figura 3

Miniatura representant el poeta Herr Geltar. En l'obra d'aquest poeta s'hi troba una burla als costums aristocràtics. Possiblement, el fet que l'animal que s'escapi sigui el que puja per la muntanya signifiqui que aquell qui mira el Cel, és a dir, a Déu, se salva. Procedent del Codex Manesse, 1305-1340 (Heidelberg Universitätsbibliothek, Codex Palatinus Germanicus 848, fol. 320v).

Figura 4

Miniatura representant el poeta conegut com a Von Suonnegge. La caça del cérvol possiblement faci referència a l'amor cortès que es manifesta en els textos de l'autor. Procedent del Codex Manesse, 1305-1340 (Heidelberg Universitätsbibliothek, Codex Palatinus Germanicus 848, fol. 202v).

Figura 5

Miniatura representant el poeta Conrad el Jove. Podem entendre que el falcó fa referència a l'amant que aconsegueix caçar la dama. Procedent del Codex Manesse, 1305-1340 (Heidelberg Universitätsbibliothek, Codex Palatinus Germanicus 848, fol. 7r).

escenes de cacera –tot i que veurem que els *marginalia* dels manuscrits són una excepció a aquest fet.

Des del segle XII, passen dues coses: per una banda els nobles laics passen a prendre part en el desenvolupament cultural; per l'altra, la caça esdevé un passatemps de primer ordre i carregat de significat entre l'aristocràcia. En conseqüència, prenen relleu els llibres profans, i en els seus continguts, tant en les miniatures com en els textos, la caça hi fa aparició: *Erec et Enide,* la primera novel·la artúrica (vora el 1170), s'inicia amb la famosa cacera del cérvol blanc; Tristany, en els textos de finals del XII, es guanya el favor del rei Marc en ensenyar-li com s'escorxa un cérvol després de caçar-lo.

Així, en novel·les o en recopilacions de poesies com el *Codex Manesse* (obra que conté les poesies de més de 130 *minnesänger* o trobadors alemanys) era possible trobar-hi miniatures d'aquesta mena. Com en els textos que acompanyaven, la caça hi acostumava a tenir connotacions simbòliques. De fet, moltes vegades no il·lustrava directament escenes descrites en la narració, sinó que en reforçava el missatge profund de forma al·legòrica o metafòrica més o menys evident (fig. 3). La caça del cérvol, per exemple, podia insinuar la idea de l'amant masculí atrapat per les armes de seducció de la dama, i a vegades apareix acompanyant poemes que no fan referència a aquesta activitat, però sí a l'amor cortès (fig. 4). La caça amb falcó, a la inversa que la del cérvol, podia ser identificada amb la persecució de l'amant femenina (fig. 5) –per bé que en ocasions, com en dos bells poemes d'Ausiàs March (poemes 124 A i 124 B de les *Obres completes*), l'au rapinyaire és una metàfora de la dama que el cavaller vol posseir. Així mateix, fou tal la identificació dels motius de cacera amb l'aristocràcia, que la simple imatge d'un genet amb un falcó a la mà esdevingué una de les més clares representacions del noble (fig. 6).

Una altra font d'imatges al·legòriques de caça procedent del món laic són els llibres d'hores. Es tractava de breviaris abreujats que els nobles es feien fer per poder seguir la litúrgia correctament durant l'any. Els llibres d'hores estaven profusament il·lustrats i en ells, per

Documento descargado de http://www.apunts.org el 25/01/2011. Copia para uso personal, se prohíbe la transmisión de este documento por cualquier medio o formato.

Figura 6

Miniatura representant el poeta Ulrich von Gutenburg. En mostrar-lo amb un falcó a la mà, l'artista probablement pretenia remarcar-ne l'estatus nobiliari. Procedent del Codex Manesse, 1305-1340 (Heidelberg Universitätsbibliothek, Codex Palatinus Germanicus 848, fol. 73r).

Figura 7

Mes d'agost a *Les molt riques hores del duc de Berry,* 1485-1489 (Musée Condé, Chantilly, ms. 65, fol. 8v).

Figura 8

Mes de desembre al *Breviari Grimani,* ca. 1510 (Biblioteca Marciana, Venècia, fol. 13v).

Figura 9

Anunciació en un llibre d'hores holandès de vora 1500.

exemple, la imatge del noble sortint a caçar amb un falcó a la mà hi solia representar el mes de maig i el renaixement de la natura a la primavera (encara que també pogués representar altres mesos, com l'agost), mentre que la caça del senglar podia identificar-se, com vèiem a la figura 2, amb el mes hivernal de desembre (figs. 7 i 8). La caça d'un altre animal, aquest cas la del llegendari unicorn, simbolitzava al seu torn l'Anunciació: la Verge Maria era l'esquer que atreia l'unicorn, Crist, a l'interior d'un jardí tancat (l'*hortus conclusus*), mentre que el caçador era l'àngel Gabriel, que el menava cap a la trampa amb gossos que en ocasions eren identificats amb les virtuts (fig. 9). Així mateix, també hi ha altres mostres en els llibres d'hores, com alguna miniatura representant Sant Hubert (fig. 10), patró dels caçadors, o algunes altres en què partides de caçadors són assaltades per la mort.

Potser amb aquestes mencions hem repassat algunes fonts importants, però cal no obviar que no totes les representacions provenien de còdexs pertanyents als nobles laics. En manuscrits d'àmbit eclesiàstic, la caça també hi havia estat representada, de fet, des de més antic, però en aquest cas des d'una perspectiva crítica. Molts clergues de segles anteriors consideraven que, com l'amor cortès o els tornejos, excitava la concupiscència i desfermava la violència. Per això no és estrany que, als marges de manuscrits bíblics dels segles XII i XIII, hi apareguin, per exemple, llebres perseguint homes: era habitual que els monjos aprofitessin els espais marginals dels folis per mostrar amb malícia el seu menyspreu per la violència dels senyors feudals (fig. 11). De tota manera, aquesta postura canviaria als segles XIV i XV, amb l'auge de la cultura cortesana.

Però no totes les representacions d'escenes de caça eren simbòliques. La

Documento descargado de http://www.apunts.org el 25/01/2011. Copia para uso personal, se prohíbe la transmisión de este documento por cualquier medio o formato.

Figura 10

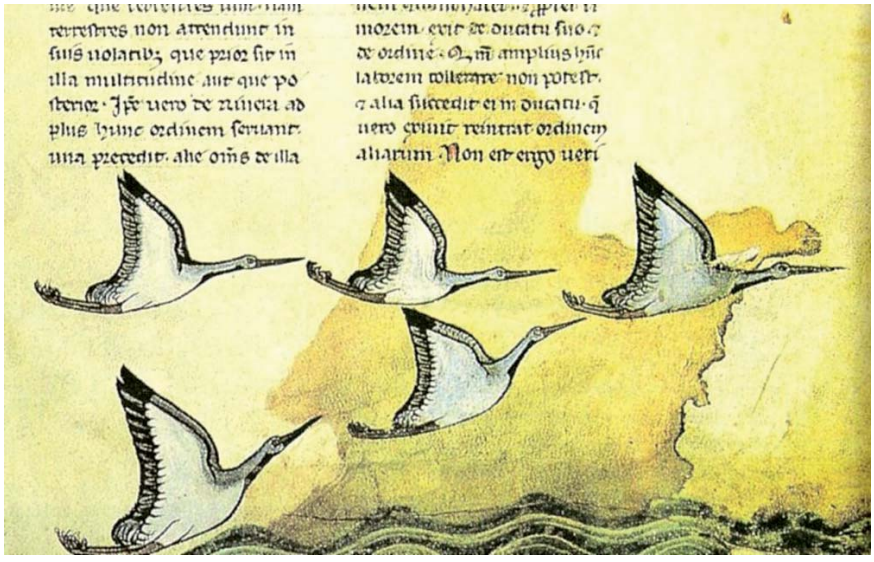

Sant Hubert tenint la visió de la Creu enmig de les banyes del cérvol que es disposava a caçar. *Grans Hores d'Anna de Bretanya*, ca. 1503-1508 (Bibliothèque Nationale de France, París, Lat. 9474, fol. 191v).

Figura 11 Llebres caçant homes. Al marge d'un manuscrit francès del segle XIII.

Figura 12 Miniatura del *De arte venandi cum avibus* (Bibliotheca Vaticana, Roma, Pal. lat. 1071. fol. 16r).

caça també serví per desenvolupar la perícia dels artistes a l'hora d'il·lustrar qüestions tècniques o, si més no, més realistes. Des del segle XIII s'escrigueren a Europa molts tractats sobre l'art de la *chasse au vol,* que en aquell moment era una veritable sensació, una pràctica tan *chic* com el tennis als anys vint. Un dels primers i sens dubte el més important fou el *De arte venandi cum avibus* [De l'art de caçar amb ocells], de Federic II de Hohenstaufen. A part del seu rol pioner des del punt de vista literari, alguns manuscrits que se'n conserven estan riquíssimament il·lustrats (fig. 12).

Pel que fa a la *chasse à courre,* les coses segueixen un altre ritme. En ser una pràctica més mal vista per l'Església i potser no tan exclusivament lligada a la noblesa, els primers tractats veritablement importants es produeixen ja al segle XIV. Es tracta, per exemple, de la *Vénerie de Twiti,* obra de William Twitch, caçador del rei Eduard II d'Anglaterra (1307-1327), o el *Roman des deduis*. Són tractats tècnics que també contemplen la caça amb falcó, però, de fet, de cap d'ells se'n conserven exemplars il·lustrats de l'època.

A pesar d'això, són importants perquè són els antecedents literaris d'obres que tingueren una rebuda molt més efusiva. És el cas del *Livre du roi Modus et de la reine Racio,* escrit entre 1354 i 1377 per un cavaller normand. Aquest llibre tractava la caça d'una forma al·legòrica a més de tècnica, dotant les preses i la pròpia activitat d'un sentit metafísic. Possiblement gràcies a aquesta intel·ligent combinació, l'obra va convertir-se en un veritable èxit i va donar pas a l'explosió de tractats que vindria.

Vint anys més tard, Gaston III de Foix, conegut com a Fèbus en referència

Documento descargado de http://www.apunts.org el 25/01/2011. Copia para uso personal, se prohíbe la transmisión de este documento por cualquier medio o formato.

Figura 13 Gos flairant una pista. *Livre de la chasse,* principis del segle XV (Bibliothèque Nationale de France, París, fr. 616, fol. 62v).

Figura 14 Caça de la llúdriga. *Livre de la chasse,* principis del segle XV (Bibliothèque Nationale de France, París, fr. 616, fol. 101v).

al déu Apol·lo, es basarà en ella per escriure, entre 1387 i 1389, un sofisticat i precís text en què es tocaven tots els aspectes de la pràctica cinegètica, en aquest cas, des d'un punt de vista exclusivament tècnic. Des de com tenir cura dels gossos fins la forma de disposar xarxes per dirigir les preses cap al lloc desitjat passant per les característiques físiques d'animals tan dispars com el ren, la llúdriga o el senglar (descripcions que encara Buffon hauria de trobar útils quan redactés la seva *Histoire Naturelle* entre 1749 i 1778): tot apareix al *Livre de la chasse*. Gaston, un fanàtic de les caceres, posseïa més de sis-cents gossos i defensava els beneficis de l'activitat cinegètica pel desenvolupament de les habilitats físiques. Irònicament, morí per efecte d'un cop de calor en tornar esgotat d'una cacera; el seu llibre, però, romandria.

Tant d'un text com de l'altre, se'ns n'han conservat exemplars que representen veritables joies de la miniatura. Pel que fa al *Livre du roi Modus…*, hi ha el manuscrit fr. 12399 de la Bibliothèque Nationale de París, copiat el 1379 per al rei de França a mateixa capital. Del *Livre de la chasse* se'n conserva més d'una edició excepcional: els manuscrits fr. 616 i 619, de la mateixa biblioteca que l'anterior, en són dues mostres incomparables: totes dues han estat datades de principis del segle XV i van ser realitzades, respectivament, a París per al duc Joan Sense Por de Borgonya (1371-1419), i a Avinyó (figs. 13 i 14).

Si ens fem la idea de l'altíssim preu que podia assolir la confecció d'un d'aquests volums, veiem com la iconografia i la literatura sobre la caça es relacionen amb qüestions al·legòriques i afegim a tot això les elevadíssimes despeses que la pràctica cinegètica ocasionava a qualsevol noble dels segles XIV i XV, entendrem en part el destacadíssim paper simbòlic que jugava, entre els homes de finals de l'Edat Mitjana, l'exercici nobiliari de la caça. Molt més enllà d'una pura afecció esportiva, es tractava, si no d'un ritual en què sustentar la societat sencera (i això significa el món), d'una de les demostracions més palpables de la sèrie d'ideals sobre els quals es recolzava, a ulls del poble i de la mateixa noblesa, la pròpia existència de la classe aristocràtica. Era una demostració de força alhora que una explicació del món. Una pràctica que, havent començat com un exercici físic, acabà sent una peça absolutament indispensable per a la comprensió de la cultura cortesana de la tardor de l'Edat Mitjana.